

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

O PROCESU DESTALINIZACIJE V MEDNARODNEM DELAVSKEM GIBANJU*

Franjo Tujman

I

O revizionizmu in dogmatizmu ali o bistvu stalinizma

Vsi tisti zapleteni procesi, ki so se razvijali v mednarodnem delavskem gibanju v obdobju druge svetovne vojne in po njej, so dosegli svoj vrhunec na XXII. kongresu komunistične partije Sovjetske zveze v Kremlju, oktobra lanskega (1961.) leta. Ta kongres pomeni razpotje, ko je mednarodno socialistično delavsko gibanje naposled v široki fronti začelo zapuščati tisto fazo v svojem razvoju, ki bo v zgodovini nedvomno ostala zaznamovana s poglavjem — stalinizem. Na XXII. kongresu s stalinizmom še niso marksistično obračunali, vendar je njegov zgodovinski pomen v tem, da je zaznamoval tisto razpotje v času po Stalinu, ko se je mednarodnemu delavskemu gibanju naposled posrečilo odločneje se otresti stalinistične lupine, s čimer so nastali pogoji, da je mednarodno socialistično gibanje, potem ko je vnovič dobilo bolj vsebinske življenjske sokove, stopilo na nove, širše poti.

Procesu destalinizacije, ki se je začel z XX., bil zavrt z XXI., pa nato reafirmiran z XXII. kongresom, je bil pogoj predvsem notranji družbeno politični razvoj ZSSR, nato pa tudi mednarodni dogodki tako v komunističnem gibanju kakor tudi splošni razvoj dogodkov in odnosov v sodobnem svetu. Prav zaradi tega je proces destalinizacije objektivna nujnost nadaljnjega razvoja Sovjetske zveze in mednarodnega delavskega gibanja.

Spričo značaja stalinistične stvarnosti in zapletenih pogojev, v katerih se je proces destalinizacije začel, se ta še vedno razvija v precepu mnogih nasprotij zavoljo negativnega vpliva reakcionarnih sil mednarodnega imperIALIZMA, pa tudi konservativnih sil v mednarodnem delavskem gibanju samem. Destalinizaciji se žilavo upira ne samo stalinistični sistem, ki je bil materialno (državno politično) in ideološko tako trdno zakoreninjen kakor malokateri drug, temveč tudi zgodovinsko nepričakovani pojav kitajskih teženj, ki so nastale v drugačnem času in pod drugačnim podnebjem, ki pa so iz posebnih (kitajskih) razlogov zaigrale na karto stalinizma z vso težo kitajske revolucije in z ideološkim vplivom revolucionarne frazeologije. Zavoljo vsega tega — kakor tudi zavoljo premajhne zrelosti subjektivnih predpogojev, posebno pa, kakor se povsem zdi, zavoljo posebnih zakonitosti razvoja in medsebojnih odnosov, ki vladajo celo med istorodnimi ideološkimi gibanji razvitih in nerazvitih, velikih in malih dežel — je ves proces destalinizacije obtežen z balastom starih, stalinističnih in kar se da protislovnih pojmovanj. Ta proces so

---

* V prevodu objavljamo študijo Franja Tujmana, ki je izšla v letošnji 6. številki zagrebške revije *Forum* in ki zaradi svoje aktualnosti zasluži, da se z njo seznanijo tudi slovenski bralci. *Op. ured.*

prav od njegovega izvira dalje zdaj bolj, zdaj manj kalile mnoge škodljive ideološko teoretične in praktično politične primesi, ki utegnejo ovirati njegov tok, če jih ne bodo odpravljali odločno, vsekakor pa dosledno in postopoma.

Takšno stanje v mednarodnem delavskem gibanju in posebno še v ZSSR označuje dejstvo, da je tudi XXII. kongres ostal pri oceni stalinističnega obdobja v Sovjetski zvezi in pri mednarodnem komunističnem gibanju v glavnem na pol poti in da je bil premalo dosleden. Resda je razkritja o Stalinu, ki jih je na *tajni* seji XX. kongresa navedel sam Hruščov, zdaj *javno* izpovedalo vse ožje vodstvo in številni drugi govorniki na kongresu, obtožbe pa so razširili tudi na Stalinove sodelavce oziroma »antipartijsko skupino Molotov, Kaganovič, Malenkov« kakor tudi na staliniste v mednarodnem komunističnem gibanju (na albansko partijo, pri čemer je javna tajnost, da so mislili kitajsko). Toda v poglavitnih ocenah se niso veliko premaknili od obravnavanja vsega tega obdobja kot »posledic kulta osebnosti« h globlji analizi tistih družbeno političnih pogojev, objektivnih in subjektivnih faktorjev, izvirajočih iz notranjega razvoja ZSSR in njenega mednarodnega položaja, ki so določali ali pospeševali razvoj stalinističnega sistema v ZSSR in posebej še stalinističnega obdobja v mednarodnem komunističnem gibanju. Posebno zbuja pozornost, da ni bilo pri tem, ko so navajali »žalostna in tragična dejstva« iz obilice Stalinovih »grehov«, prav nobene kritike Stalinove vloge v življenju mednarodnega delavskega gibanja, zlasti kar zadeva njen vpliv na politiko nacionalnih komunističnih partij prek tretje internacionale in prek zunanje politike Sovjetske zveze (od politike do kapitalističnih držav v posameznih obdobjih do odnosov s socialističnimi deželami). Še več, ko da so naredili glede tega korak nazaj od XX. kongresa, na katerem je Hruščov v svojem tajnem referatu med drugim naprtil Stalinu odgovornost tudi za nepripravljenost ZSSR na vojno leta 1941 in za zgrešeno stališče do socialistične Jugoslavije.

Ce vse — pozitivno in negativno — kar se je dogodilo v Sovjetski zvezi in mednarodnem komunističnem gibanju v treh desetletjih Stalinovega obdobja — pripisujejo Stalinu v osebno zaslugo ali reducirajo na osebne napake v določenem obdobju njegovega vodstva, potem pač očitno ne ravnajo znanstveno, marveč izhajajo pri raziskovanju in tolmačenju zgodovinskih dogajanj skorajda s čistih idealističnih pozicij. Namesto da bi marksistično analizirali korenine stalinizma, njegove vzroke in posledice, kar zadeva notranji družbeno politični razvoj ZSSR in vpliv na mednarodno delavsko gibanje, namesto da bi razkrivali značaj stalinističnega sistema in ideologije in pot, kako premagovati njegove škodljive posledice — očitno v glavnem še zmeraj vztrajajo (s sklicevanjem na Lenina) v kazuističnih sferah obračuna s »kultom osebnosti« pa tudi z revizionizmom («kot poglavitno nevarnostjo») in »dogmatizmom« (ki »utegne postati poglavitna nevarnost«).

Vse to priča, da proces destalinizacije v Sovjetski zvezi in s tem tudi v dobršnem delu mednarodnega delavskega gibanja ne le, da še ni stopil na široke odprte tire marksistične analize in ustvarjalne teoretične diskusije, temveč ga še zmeraj vežejo številne ovire in protislovni objektivni in subjektivni činitelji.

To, da ni prišlo do kritične analize stalinizma, vzrokov njegovega nastanka in razvoja, bistva in posledic — s stališča notranjih in mednarodnih komponent — je škodljivo tako za nadaljnji razvoj marksistične teorije kakor tudi za prakso mednarodnega delavskega gibanja in potemtakem tudi za na-

daljnji razvoj socializma. Ker se mnogi sovjetski in drugi teoretiki še zmeraj izogibajo znanstveni oceni stalinizma — bržkone iz pragmatističnih razlogov, vendar tudi zaradi globoke zakoreninjenosti stalinizma kot še nepremagane faze poletinskega marksizma — se nam pač ni treba čuditi, če se srečujemo s teoretičnimi ocenami, ki pogosto izgubljajo marksistična tla pod nogami. Tako najdemo pod videzom marksističnega ocenjevanja stalinizma vse — od tipično idealistične teorije o »kultu osebnosti«, s katero se pripisuje Stalinovim osebnim lastnostim prevelika vloga, do skrajne vulgarno-materialističnih pozicij, s katerih se odreka Stalinu sleherna odgovornost. Obe tendenci se omejujeta na obrambo stalinizma ali, natančneje, na negiranje njegovega obstoja in vztrajata na tem, da se je baje istočasno oziroma, natančneje, prav pod vladavino »kulta osebnosti« sama sovjetska resničnost razvijala na edino pravičen marksistični način ter pomeni v vseh svojih fazah edini (in še zmeraj — obvezen) zgled za vsa druga socialistična gibanja.

To omogoča buržoaznim teoretikom, da istovetijo marksizem s stalinizmom, kar jim rabi za argumentacijo, ki opozarja, da bi bila zmaga socialističnih gibanj ali revolucije in formiranje socializma pod zastavami marksizma — v vseh deželah in pod vsemi pogoji nujno analogna stalinizmu. Kadar gre za taka tolmačenja, seveda niti zdaleč ne moremo vsega pripisati buržoazni in imperialistični zlohotnosti. Nasprotno, enkrat je vendarle že treba pogledati resnici v oči: stalinizem je s svojo teorijo in prakso odvajal od marksizma in socializma ne le progresivne težnje v buržoaznem razredu, temveč tudi precejšnje dele delavskega gibanja. Vsekakor pa ne more biti sporno, da takšno stanje marksistične misli pri ocenjevanju stalinistične dobe vsaj olajšuje prizadevanja buržoaznih teoretikov, kadar škodoželjno prikazujejo stalinistične deformacije kot neizogibno bistvo socialističnega sistema.

Toda ne gre le za to, temveč predvsem za to, da bi se mednarodno delavsko gibanje otreslo vsega tistega, kar mu je vsilil stalinizem in kar ga ovira v idejno-teoretičnem in v moralno intelektualnem smislu — morda smemo reči — celo bolj kakor vse buržoazne ideologije skupaj. Čeprav je bilo proces destalinizacije čutiti na vseh frontah, se ta proces zaradi vseh razlogov, za katere gre v raznih komunističnih partijah, vendar razvija na različne načine, pač glede na konkretno stanje, večjo ali manjšo obremenjenost s stalinističnimi koncepti, geografski položaj, politične pogoje itd. V partijah socialističnih dežel se proces destalinizacije razvija po poti, ki jo je začrtal XXII. kongres: z večjim ali manjšim poudarkom na formalno-praktičnem (previdnem) »odpravljanju posledic kulta osebnosti«, hkrati pa s poudarjanjem, da je potreben boj proti revizionizmu in dogmatizmu. V partijah drugih dežel so — pod raznimi vplivi — izrazili kaj različna stališča: od tega, da je problem destalinizacije zgolj notranja zadeva Sovjetske zveze, ko so se javno ali prikrito izjavljali za novo smer vodstva Hruščova ali za kitajsko-albanski koncept, do javnih diskusij o sami naravi stalinizma in o dejanskih problemih v modernem delavskem gibanju.

Vsekakor je moderno delavsko gibanje soočeno s tem, da se v resnici razbijajo prav tisti (stalinistični) okviri, v katerih se je razvijalo cela tri desetletja. V praksi je izginil zlagani mit o monolitni enotnosti, vse bolj pa postaja jasno, da ob bistvenih sovjetskih in kitajskih nesoglasjih ne gre toliko za razlike v oceni stalinizma, revizionizma in dogmatizma, še manj pa za boj za zgraditev najpravilnejše revolucionarne strategije in taktike mednarodnega delavskega

in komunističnega gibanja v sodobnem svetu, kolikor za povečana medsebojna nasprotja... Socialistično gibanje je prišlo potemtakem že v tisto fazo, ko je treba teoretično jasno spoznati, da se dejansko razvija v različnih pogojih in da je torej normalno, da obstojijo tudi razlike v fiziognomiji posameznih gibanj, raznotere poti boja za socialistično družbo, a tudi politična in ideološka nasprotja, in to navzlic splošnim skupnim in končnim ciljem, kar zadeva realizacijo socializma in brezrazredne komunistične družbe.

V tem smislu je resničnost nedvomno vsilila kot dnevno nalogo, naj se opustijo kazuistične diskusije o »kultu osebnosti«, »revizionizmu« in »dogmatizmu« kot herezah v odnosu do tistega kanoniziranega marksizma, v katerem je že vse določeno, urejeno ali vsaj začrtano. Kje pa je pri vsem tem dejanski marksizem, to sodobne talmudiste kaj malo skrbi. Včeraj je bil to stalinizem, in če danes tudi s kongresnih govorniških odrov razglašajo »vrnitev k Leninu«, tedaj je to očitno več ko anahronistično, pa čeprav delajo to z namenom, da bi spektakularno strmoglavili balzamiranega Stalina, ker pozabljajo, da se je Lenin svoj čas v boju zoper deformacije marksizma manj ukvarjal s sklicevanjem na Marxa, bolj pa z razvijanjem njegove teorije skladno s spreminjenimi pogoji. Marksizem, posebno pa njegova prihodnost, ni samo v tem, temveč v poznavanju tiste preteklosti, ki je omogočila nastanek in razvoj stalinizma, v poznavanju te sedanosti, ki je še zmeraj preobremenjena z njegovimi posledicami, in v odkrivanju tistih zmeraj neraziskanih glavnih in stranskih poti, ki bi naposled popeljale razbito človeštvo v socialistično prihodnost. Iz tega izvira aktualnost in važnost diskusije o stalinizmu, ki je pustil globoke sledove v sodobnem komunističnem gibanju, s svojimi posledicami pa tudi močnejše vplival na ves razvoj sodobnega sveta.

Gre za to, da se stalinizem kot sistem in J. V. Džugašvili kot osebnost postavita v prostor in čas, tako da razkrijemo vse tiste notranje in mednarodne protislovne procese, ki so po eni strani nedvomno okrepili ZSSR kot državo, toda hkrati tudi deformirali graditev socialistične družbe, po drugi strani pa dejansko okrepili mednarodno delavsko gibanje, toda tudi kompromitirali mnoge komunistične partije, ki jim deloma tudi zaradi tega ni uspelo, da bi odigrale progresivno revolucionarno vlogo prav v pogojih najbolj razvitih dežel.

2

Socializem in mednarodno delavsko gibanje

Ena največjih zablod, ki se je globoko zakoreninila v mednarodnem delavskem gibanju, je bila, da je *Stalin Lenin današnjih dni*. To formulo, izrečeno sprva — verjetno — kot dobronamerno geslo, so pozneje papagajsko ponavljali ne le kot potrebo akcijske politične propagande, marveč se je kot dozdevna znanstvena ocena Stalinovega dela razvila do monstroznega mita o vlogi njegove osebnosti v novejši zgodovini internacionalnega revolucionarnega gibanja. Ta zabloda, spočeta na naivni predpostavki, da se na podlagi Leninovega dela in marksistično-leninistične znanosti o družbi lahko razvijata socialistična praksa in teoretična misel izključno po progresivni poti navzgor, je rodila pogubne posledice. Stalinizem so nekritično sprejeli kot višjo fazo leninizma, to pa je potlej samo po sebi narekovalo konsekvence tudi praksi mednarodnega komunističnega gibanja in vsem toriščem marksistične teorije. Zategadelj so

takrat tudi nastale mnoge nepredvidene, neljube posledice. Čeprav analogije skorajda nikoli niso popolnoma adekvatne, se vendarle vsiljujejo z močjo zgodovinskih dejstev: stalinistični sistem se je oddaljil od marksizma-leninizma nič manj kakor bonapartizem od velikih idej francoske revolucije, ki so jih pozdravljali najbolj svobodomiselnih duhovi Evrope, ki so se, kaj kmalu razočarani, postavili v obrambo tudi zgodovinsko bolj zaostalih redov proti Napoleonovim imperialističnim osvajanjem. A ko že segamo po zgodovinskih paralelah: zablode, da je moč prenašati velike ideje revolucije na korzikanski način, so bile vendarle manj tragične. Za Bonaparta ali, bolje povedano, pred njim ni bilo internacionalnega gibanja s tako enotno napredno ideologijo in s tako bojevito organizacijsko strukturo, kakršno je imel Stalin. Zato je bil tudi Beethovnov preključnik posvetila k Eroi in razmeroma osamljen, vsekakor pa zgodovinsko brezpomemben in neopazen pojav, tega pa nikakor ni moč reči glede današnje spektakularne ali bogaboječje destalinizacije, ki se razvija množično (na ukaz) od Kremlja in Volgoroda, prek Sofije, Budimpešte in Varšave pa vse do Rima in Pariza, v tem ko visoke razsežnosti praškega monumenta še zmeraj zasenčujejo vltavsko obzorje, zdi se, kot dokaz o negibnosti tiste intelektualne in moralno-politične klime, iz katere so nastale.

Leninizem se kot revolucionarna formula politične realizacije marksističnega gledanja na svet pojavi v pogojih kataklizme prve imperialistične vojne, ko sta marksistična teorija in mednarodno delavsko gibanje preživljala do takrat najhujšo krizo. V resničnosti prve svetovne vojne je odpovedal eden izmed temeljnih marksističnih teoremov o razvoju človeške družbe, da so *vojne med narodi in državami logična posledica notranjih protislovijskih kapitalističnih družbe (v mednarodnih merilih) in da jih prav zato lahko prepreči internacionalna solidarnost razvitega, razredno zavednega proletariata*. Na tej podlagi je temeljila predpostavka, da nima mednarodni delavski razred nič skupnega z interesi vladajočih buržoazij lastnih narodov in da se potemtakem ni bojeval proti samemu sebi in svojim interesom. Že prva internacionala (Lausanne, 1867) je razglašala kozmopolitske koncepte (*delavski razred je internacionalen in ne pozna domovine*), pokazala pa je tudi, kako primerne so vojne okoliščine za razredno osvoboditev. Celotna ideološka in organizacijska struktura marksističnih partij druge internacionale se je gradila na tem. To je bil vodilni motiv in eno izmed temeljnih akcijskih gesel vseh devetih kongresov druge internacionale: Pariz 1889, Bruxelles 1891, Zürich 1895, London 1896, Pariz 1900, Amsterdam 1904, Stuttgart 1907, Kopenhagen 1910 in Basel 1912. Zadnji, baselski kongres, ki je bil ves posvečen problemu vojne in militarizma, je obsodil vojne priprave in militarizem ter opozoril — tik pred prvo svetovno vojno — da so že prejšnje vojne (prusko-francoska 1870-1871 in rusko-japonska 1904) sprožile revolucionarne sile ljudstva in da *ima proletariati svoje medsebojno uničevanje — v interesu kapitalistov in v slavo dinastij — za zločin*. Vse mednarodno delavsko gibanje je razgibala resničnost svetovne konflagracije 1914—1918, ko so (z redkimi izjemami) tudi stranke druge internacionale glasovale za vojne kredite, milijoni proletarcev pa so bili med seboj vojno v imenu svojih narodov za interese svojega vladajočega (kapitalističnega) razreda.

V takih pogojih je leninizem kot ideologija nadaljevanje najnaprednejših tradicij evropske marksistične misli, kot revolucionarna praksa v nacionalnih okvirih (ruskega imperija) pa je realen kontrapunkt abstraktnim tezam o svetovni revoluciji. Leninizem, ki se je pojavil kot negacija razpada druge inter-

nacionale v imperialistični vojni, je hkrati tudi rezultat prav te vojne resničnosti, kajti »ne smemo pozabiti«, upravičeno opozarja (že v dvajsetih letih) Krleža, »da je na evropskih bojiščih bilo najprej dvanajst milijonov mrtvih, potlej pa je prišel Lenin!« Pojav leninizma in njegove posledice — socialistične (oktobrške) revolucije v najbolj zaostali veliki evropski deželi — so sprejeli po zakoreninjenem teoretičnem naziranju marksizma o zakonih družbenega razvoja kot sanjarsko donkihotstvo in neodgovoren avanturizem. Leninizem so spodbijali kot samomorilski poskus aplikacije evropskega marksizma na azijsko zaostale pogoje ruskega carskega imperija. Toda prav zato, ker se je Lenin močno zavedal nenavadne pomembnosti »azijske zaostalosti« ruskih pogojev¹ za socialistično revolucijo, pa tudi bistva marksizma, da se teorije in akcijski programi gibanja morajo ujemati z dano resničnostjo, če se nočejo izgubiti v labirintih *subjektivnega socializma*, tudi je leninizem *kvaliteten skok* v razvoju marksizma. Njegov pojav je tem pomembnejši, ker nastopi prav v trenutku ideološkega in političnega razpada druge internacionale, ki so jo drugače (iskreno) imeli ne samo za produkt marksizma, temveč tudi za njegovega edinega pravilnega tolmača. Leninizem je bil izraz sposobnosti marksistične teorije, da iz novih pogojev, ki jih je determiniral imperializem, potegne konsekvence za teorijo in prakso delavskega gibanja. Namesto pasivnega, brezperspektivnega čakanja, da bi v najbolj razvitih kapitalističnih deželah dozoreli pogoji za zmago socializma, je leninizem odprl možnost revolucionarnega preboja *imperialistične verige na najšibkejši točki*, pa čeprav bi bilo to v ekonomsko in družbeno-politično tako zaostali deželi, kakor je bila caristična Rusija. A Lenin ni imel nobenih iluzij. Odločno in spet in spet je opozarjal, da je bilo v Rusiji razmeroma laže začeti in končati oboroženo revolucijo, da pa bo zgraditev socializma neprimerno težja, in je vnaprej videl, da bo ta proces v bolj razvitih deželah potekal veliko bolj brez bolečin.

Veličina in tragika leninizma je v projiciranju marksizma — kot ideologije delavskih gibanj najbolj razvitih dežel — na možnost izvedbe revolucije v zaostali deželi. Toda navzlic temu, da internacionalno delavsko gibanje ni imelo v stvarnosti imperialistične vojne nobene poti, je Lenin v bistvu tudi začetno zmago oktobrške revolucije in realizacijo socializma kot daljnega ideala zasnavljal prav na tistih elementih, ob katerih je padla druga internacionala: na boju za mir (s spremembitvijo imperialistične vojne v revolucijo) in v boju za dejansko revolucionarno solidarnost mednarodnega delavskega gibanja. Brez tega ni videl možnosti za končno zmago socializma v Rusiji in je pod tem pogojem, nasprotno, videl perspektive za zmago revolucije v caristični Rusiji kakor tudi za hitrejšo realizacijo socializma v drugih, bolj razvitih deželah. Dajajoč pobudo za programsko dejavnost tretje internacionale od zimmerwaldske (1915) in kintalske (1916) konference prek aprilskih tez (1917) in moskovskega ustanovnega kongresa (1919) vse do četrtega kongresa internacionale (II. — Petrograd, III. — Moskva 1921, IV. — Moskva 1922), na katerem je še

¹ O tej azijski zaostalosti carske Rusije kot »ječe narodov« in o primeru brezobzirnega izkoriščanja je Lenin zapustil ne samo vsestransko preanalizirane in pregnantno izražene ocene, npr. »Rusija je v prav mnogih in zelo bistvenih odnosih nedpomno ena izmed azijskih držav, in to ena izmed najbolj barbarških, srednjeveških, sramotno zaostalih azijskih držav« (Lenin, Izbrano delo, Beograd 1960, 8. zv., 119. str.), temveč gradi v naravi takega carizma in njegovega položaja v imperialističnem svetu, v odkrivanju vseh protislovij, ki razjedajo carizem, imperializem, svoj dialektični koncept njihovega strmoglavljenja!

sodeloval, se je Lenin dosledno potegoval za internacionalizem de facto in za popolno enakopravnost v mednarodnem delavskem gibanju ter preroško opozarjal na pogubne nevarnosti možnega pačenja. To je bila doba, ko si je komunistična internacionala v resnici prizadevala, da bi bila štab *internacionalnega* gibanja, proletariat sovjetske Rusije pa le njegov del. Toda kmalu po Leninovi smrti (1924) je proces notranjega razvoja v ZSSR pripeljal do stalinizma in to je imelo za posledico postopno podrejanje mednarodnega komunističnega gibanja zahtevam sovjetske državne politike in muham stalinističnega nepotizma.

Če je bil leninizem triumf marksistične misli pri razkrivanju vseh protislovij kapitalističnega in imperialističnega sveta, potem je stalinizem pomenil ne le stagnacijo, temveč tudi deformacijo te misli. Če je leninizem z izvajanjem socialistične revolucije v nacionalnih okvirih dežele opozarjal na vso absurdnost teorij o nujnosti čakanja (dozorevanja) svetovne revolucije, potem je stalinizem žal primer za porazne in še zmeraj nedogledne posledice, ko se mednarodno delavsko gibanje spreminja v sredstvo neke državne politike, pa čeprav politike socialistične dežele.

Vse, kar se je rodilo iz razmerij stalinizem — mednarodno komunistično gibanje, potrjuje tisto že zdavnaj znano resnico, da je zunanja politika samo manifestacija notranjega družbeno političnega sistema, odpira pa tudi stran novega zgodovinskega izkustva. Stalinizem je bržkone tudi v širšem zgodovinskem merilu najbolj bleščeč primer, kako lahko tudi najnaprednejša družbena gibanja pod zastavami najbolj racionalnega filozofskega gledanja na svet in njemu aдекватne ideologije objektivno postanejo nasprotje samemu sebi, golo sredstvo in igrarja v rokah glorificirane personifikacije fetišiziranih idealov. Pojavi, vplivi na družbeni razvoj in metamorfoze religioznih in drugih ideoloških gibanj iz prejšnje zgodovine puščajo včasih podobne reminiscence, toda problem stalinizma je očitno drugačne narave prav zato, ker gre za deformacijo marksističnega filozofskega in družbeno političnega gibanja. Do tega pa po logiki marksizma ne bi smelo priti, zakaj njegovo bistvo je ravno v perspektivi takšne determinacije družbenega gibanja, ki bi prevladala ali, natančneje, onemogočila naraščanje regresivnih zgodovinskih pojavov do tako poraznih razsežnosti.

Stalinizem je — v vsej svoji kompleksnosti (kot notranji družbeno politični sistem in kot stanje mednarodnega delavskega gibanja) proizvod težav pri graditvi socializma v tako nerazviti in protislovni deželi, kakršen je bil ruski imperij. Kapitalistična obkolitev in imperialistična nespravljalivost s prvo deželo socializma sta dejansko pripeljali stvari tako daleč, da je ta izolacionizem Sovjetske zveze odločilneje vplival na notranji razvoj in mednarodno politiko ZSSR kakor internacionalizem marksizma ali, konkretnije, internacionalizem mednarodnega delavskega gibanja. Stalinizem je v bistvu tudi bil rezultat po eni strani izolacionizma Sovjetske zveze, po drugi strani pa teoretično nekritične, absolutne fetišizacije oktobrske revolucije in podrejanja mednarodnega delavskega gibanja njenim interesom.

V težkih in zapletenih okoliščinah razvoja Sovjetske zveze je komunistično gibanje — po Leninovi smrti — doživljalo takšne postopne parcialne modifikacije — najprej v ZSSR z zmago stalinističnih pojmovanj, pa tudi v mednarodnih merilih — zavoljo katerih je izgubljalo mnoge lastnosti marksističnega, revolucionarnega demokratičnega gibanja. V Stalinovi dobi so boljševiška, nato

pa tudi mnoge druge partije postopoma prenehale biti samostojno središče ustvarjalnega odkrivanja poti za revolucionarno družbeno preobrazbo vseh dežel in so čedalje bolj postajale mehanizem za izvajanje praktične politike sovjetske vlade in Stalina osebno. Toda »kult Stalina« ni nastal samo zaradi lastnosti njegove osebnosti, temveč predvsem zaradi koristnosti kulta za zgraditev takšnega sistema, kakršen se je začel, ko so prevladala stalinistična pojmovanja, pa tudi zato, da si podredi mednarodno komunistično gibanje s Stalinovo idejo avtoritete, kar je bilo posebno važno v času, ko se še ni bilo mogoče naslanjati toliko na moč in silo ZSSR. Ker na nobenem področju človeške dejavnosti ni mogoče doseči absolutne enotnosti misli, še posebno pa ne prostovoljne podreditve te misli tujim interesom, so splošne skupne smotre v boju za socializem zamenjali s potrebo po monolitnosti mednarodnega komunističnega gibanja okrog prve dežele socializma in »vodilne partije«. Takšna pot pa je potlej nujno in logično pripeljala tudi do mitičnega kulta enega samega voditelja — Stalina — ki je tudi že po svojem položaju na vrhu piramide postal edini pristojni tolmač doktrinarno političnih in vseh filozofsko znanstvenih vprašanj s katerihkoli področij človeške dejavnosti in katerihkoli pokrajin zemeljske oble. S takšnim stanjem si pojasnimo, zakaj je bilo vsako protislovje izkoreninjeno na tak, stalinistični način: ni bilo v nasprotju samo s Stalinovimi muhami, temveč s celim sistemom in globljimi interesi tiste politike, ki jo je (ne vselej tudi formalno) vodil Stalin. Posledice tega so bile najpogrejši doktrinarno ideološka stagnacija komunističnega gibanja, potlej pa številni porazi v hazardni praktičistično-pragmatistični igri shematizirane, veledržavne Stalinove politike ali v subjektivni in objektivni nemoči nesamostojnih partij, reduciranih na mehanični detajl stalinističnega sistema.

Če si uveljavitev stalinističnega despotizma v Sovjetski zvezi lahko razložimo s skoraj zakonitim pojavom, da je značaj ideologij (in osebnosti) adekvaten pogojem, v katerih se pojavijo, njihov vpliv pa tem večji, čim bolj so ti pogoji nerazviti, pa ostane mnogo bolj zapleteno in še zmeraj odprto vprašanje vseh tistih objektivnih in subjektivnih komponent, ki so pripeljale do deformacije močnega in razvitega mednarodnega komunističnega gibanja na kompromitantne stalinistične pozicije. Diskusija o teh pomembnih vprašanjih se šele začinja. Dejansko se je začela z monologom titovskega odpora proti monstrozni informbirojevski hajki Stalina in Molotova zoper jugoslovansko komunistično gibanje, sprejel jo je s svojim referatom Hruščov na XX. kongresu, zato da bi jo po zadušitvi v dobi XXI. kongresa vnovič — po logiki dogajanj — sprožil XXII. kongres. Vendar se navzlic svoji nujnosti in neizogibnosti še zdaleč ni razrasla v normalen dialog o bistvenih problemih marksizma in internacionalnega delavskega gibanja, marveč je še zmeraj omejena na periferne manifestacije.

Vpliv Stalina na mednarodno delavsko gibanje se začne z utrjevanjem njegove osebne oblasti v Sovjetski zvezi proti koncu dvajsetih let (okrog 1928). Do tega časa se je sovjetsko komunistično gibanje razvijalo avtonomno in pod pogoji idejnega in akcijskega združevanja v okviru tretje internacionale. V tej dobi si je komunistična internacionala zastavila za nalogo, da bo obranila oktobrsko revolucijo pred vojaško intervencijo imperialističnih sil — težoč k razširjenju revolucije tudi na druge, razvite kapitalistične dežele. Zmago revolucije vsaj v enem delu zahodnih dežel je Lenin zmeraj imel za osnovni pogoj, da se ohrani sovjetska oblast. Zavoljo tega so bile komunistične partije

v tej dobi usmerjene v samostojno revolucionarno akcijo, podprto z internacionalno solidarnostjo proletariata. Proces povezovanja dejavnosti mednarodnega delavskega gibanja s stalinsko državno politiko se je začel z izgubljanjem zaupanja v mednarodno revolucionarno gibanje in z orientacijo Stalina k zmagi sovjetske države. Takšna smer je pomenila zapiranje oktobrske revolucije v državne meje, v mednarodnem merilu pa je imela pogubne posledice, ker je hkrati vsebovala *orientacijo na revolucionarno, osvobodilno poslanstvo sovjetske države in njenih oboroženih sil*. Takšna generalna linija je mednarodnemu komunističnemu gibanju narekovala politiko krepitev Sovjetske zveze kot *trdnjave proletarske revolucije* namesto orientacije k ustanovitvi nacionalnega demokratičnega revolucionarnega gibanja. Takšna stalinistična politika, ki jo je kominterna vsilila mednarodnemu, posebno evropskemu komunističnemu gibanju, je pomenila očitno odstopanje od temeljnih marksističnih osnov, da mora biti revolucionarni preobrat rezultat notranjega družbeno političnega razvoja vsakega naroda. Stalinistična politika je prisilila nacionalne komunistične partije ne le podpirati vse poteze državne politike sovjetske vlade v smislu splošnih načel (npr. boja zoper imperializem in kolonializem), temveč tudi slepo slediti vsem njenim taktičnim diplomatskim potezom. Ker so bili nekateri aspekti stalinistične državne politike ZSSR včasih v očitnem nasprotju z nacionalnimi interesi posameznih dežel, je takšna politika, ki so jo opravičevali z višjimi interesi internacionalizma, pripeljala mnoge komunistične partije v kaj neprijetne in brezizhodne položaje, jih polagoma čedalje bolj izolirala in kompromitirala v očeh lastnih narodov ter tudi objektivno dajala gradivo buržoazni reakciji, da jih je prikazovala kot anacionalne in kot sredstvo tuje (stalinistične) politike.

Številne težave za mednarodno komunistično gibanje so izvirale potemtakem iz tega, da je komunistična internacionala pod Stalinovim vplivom in avtoriteto nekritično sprejemala tudi tiste vidike sovjetske državne politike, ki se nikakor niso ujemali z bistvenimi interesi mednarodnega ali posamičnega nacionalnega delavskega gibanja. Takšna stalinizirana kominternska politika je vodila komunistične partije Evrope (in sveta) v čedalje hujša protislovja med nacionalnimi interesi in internacionalizmom Stalinove dobe. Na podlagi skupne marksistične doktrine je bilo najvišje načelo njihove politike, ki so ga nenehno razglašale, internacionalizem, v resnici, v konkretni realizaciji kominternske in lastne politične smeri pa so se čedalje bolj morale uklanjati interesom stalinistične politike Sovjetske zveze. Tu se tudi začenjata kriza in tragedija mednarodnega delavskega gibanja. V imenu internacionalizma so morale komunistične partije slediti vsemu, tudi tistim potezom Stalinove politike, ki so objektivno bile veledržavne in hegemonistične. S tem se je kompromitirala ideja internacionalizma, saj so komunistične partije v njegovem imenu večkrat zastopale ne le posebne državne interese ZSSR, temveč so zavzemale tudi stališča, ki niso imela nič skupnega z osnovnimi nacionalnimi interesi lastnih narodov in dežel. Toda tragika položaja komunističnih partij, ki jim je bilo vsiljeno prepričanje, da je boj za obrambo in krepitev pozicij ZSSR najvišja oblika revolucionarne dejavnosti in internacionalizma, je močno implicirala tudi dramo mednarodnega dogajanja sploh. S slepim podpiranjem stalinistične politike so se komunistične partije čedalje bolj izolirale od dejanskih, konkretnih problemov družbenega razvoja lastnih dežel, čedalje bolj pa se niaslanjale na odločilno vlogo ZSSR, in sicer prav takrat, ko so Stalina najmanj vodili skupni

interesi mednarodnega delavskega gibanja. To je omogočalo ne samo desnim, reformističnim tokovom (in strankam) v socialističnem gibanju, da so uveljavili svoj vpliv nad velikim delom delavskega razreda, temveč tudi (reakcionarnim) buržoaznim silam, da so utrjevale svoje pozicije na podlagi zavarovanja in obrambe nacionalnih interesov.

V nasprotju s temeljnimi tezami marksizma in s konkretnimi Leninovimi opozorili je v Stalinovem času tretja internacionala sprejela popolnoma napačen teoretični koncept, da lahko delavski razred drugih dežel uresničuje svoje smotre samo po poti, po kateri je boljševiška partija strmoglavila kapitalistični red v carski Rusiji. Iz te zablode je prišla ena izmed najbolj pogubnih konsekvenc za teorijo in prakso mednarodnega delavskega gibanja.

Poglavitna aktivnost komunističnih partij ni bila usmerjena v formiranje širokega, demokratičnega in socialističnega revolucionarnega gibanja, marveč predvsem v razkrinkovanje »kot poglavitne nevarnosti« vsega tistega, kar se v vrstah delavskega razreda ni ujemalo s takšnimi simplificiranimi, staliniziranimi ocenami. To je komunistične partije mnogih dežel pognalo v najbolj odprte spopade ne samo s tistimi desnimi socialno demokratičnimi organizacijami, ki so se »nacionalni enotnosti« in patriotizmu na ljubo odpovedale razrednim pozicijam, temveč tudi s tistimi levimi socialističnimi strankami in tokovi, ki so v resnici imeli socialistične tradicije in težnje. Namesto prizadevanja, kako najti skupno osnovo v boju proti fašizmu, za krepitev socialističnega gibanja in tudi za širšo solidarnost s prvo deželo socializma, so komunistične partije sprejele linijo difamacije in uničevanja vse tiste levece, ki je bila zunaj njihove organizacijske ali ideološke hegemonije. Ker so videli v takem obračunu z nekomunistično levico prvi pogoj za boljševizacijo revolucionarnega delavskega gibanja, se je v teoriji in praksi čedalje bolj poglobljal prepad v vrstah delavskega razreda samega. Če gledamo iz zgodovinske retrospektive danes, moramo nedvomno ugotoviti, da je bil prelom komunističnih partij ne le s socialno demokratičnim desnico, temveč tudi z levico nemara odločilen za tisto dezorientacijo delavskega razreda, ki je tudi omogočila zmago fašizma v Italiji in nacionalnega socializma v Nemčiji.

Marksistična teorija, vkalupljena v stalinistične okvire, se je čedalje bolj pogrezala v sektaško zabubljenost in dogmatsko nemoč, da bi se pravilno orientirala v zapletenih družbeno političnih gibanjih evropskih in svetovnih dogajanj med dvema vojnama. Teorije, ki so identificirale buržoazni demokratizem s fašizmom in govorile o »socialnem fašizmu« kot o poglavitni oviri razrednega boja, o zahodnoevropskih demokratičnih kapitalističnih deželah pa kot o poglavitem sovražniku ZSSR, so očitno dale svoj obolus notranji zmagi in utrditvi fašizma in hitlerizma tudi v njunem agresivnem nastopanju v prvi fazi druge svetovne vojne. Pred zgodovino mednarodnega delavskega gibanja mora biti posebno odgovorno nemško delavsko gibanje z obema svojima kriloma (socialno demokratičnim in drugo internacionalo ter komunističnim in tretjo internacionalo). Še vedno pa je odprto vprašanje, kako je bilo mogoče, da je doživel tak poraz nemški delavski razred z dvema tako močnima partijama, ki sta imeli ne samo milijonske množice članov in volivcev (na volitvah leta 1932 je dobila socialnodemokratična stranka okrog sedem, komunistična pa skoraj šest milijonov), temveč tudi svoje na pol vojaške organizacije (»Reichsbanner« in »Rote Front«)?! Nemško delavsko gibanje je s svojim reformističnim (socialnodemokratičnim) kakor tudi z revolucionarnim (komunističnim) pro-

gramom ostalo tako brez moči pred vdorom hitlerizma z njegovim malomeščanskim nacionalnosocialističnim programom prav zaradi takšne medsebojne razcepljenosti, ki je izvirala iz celotne konstelacije mednarodnega delavskega gibanja.

Teorije tretje internacionale o »socialnem fašizmu«, in druge internacionale o »rdečem fašizmu« (ne glede na to, katera od njiju je prva z njimi obvladala delavsko gibanje) so pomenile nesmisel že zategadelj, ker so težišče boja presesle v delavski razred sam. Vtem ko je vladajoči buržoazni razred nahajal rezerve v malomeščanstvu (srednjih plasteh), je delavski razred slabil notranji razkroj v lastnih vrstah.

Očitno pod neposrednim vplivom Stalinove teorije in prakse, da je treba čedalje močneje zaostroovati razredni boj, so komunistične partije čisto pozabile na tisto Marxovo misel: da lahko ima res avantgardno, revolucionarno vlogo samo tisti razred, partija in gibanje, katerih program se v danih pogojih ujema z resničnimi interesi vse družbe in naroda in njenega nadaljnjega razvoja.

Sablonska uporaba sektaških — pa tudi drugih defektnih — teorij v evropskih razmerah je pripeljala mnogokrat do škode in tudi do absurdov. V Franciji je na primer forsiranje sektaške politike »razred proti razredu« slabilo pozicije komunistične partije, to, da so italijanski komunisti obravnavali kot poglavitnega sovražnika celo »antifašistično koncentracijo« italijanske emigracije, pa je ne le zoževalo, temveč tudi kompromitiralo sleherno deklarativno pojasnjevanje potreb po skupnem boju naprednih sil proti reakciji in fašizmu. Še po zmagi hitlerizma v Nemčiji leta 1935 se je francoska partija le s težavo otresla stare politike. Šele očitni napad reakcionarnih fašističnih sil (»ognjeni križi«) leta 1934 proti tretji republiki je vplival na postopno združevanje levice (komunistov, socialistov in radikalov).

Ni naključje, da je do prve akcijske enotnosti na skupni antifašistični podlagi prišlo med komunistično in socialistično partijo Italije. Ti dve partiji sta ostali razmeroma bolj samostojni v odnosu do uradne politike obeh internaciona. Pod vplivom Gramscijevih idej, da mora biti marksistična revolucionarna akcija adekvatna konkretni resničnosti, in zaradi aktivnosti Togliattija in Nennija sta bili ti dve partiji najprej sposobni spoznati posledice razcepa (iz 1920-1921) in spričo nevarnosti, da se bo fašizem širil v mednarodnih merilih, konkretno kaj ukreniti, da bi premagali sektaške pozicije reformizma in stalinizma.

Če gledamo iz današnje retrospektive, je predstavljal VII. in zadnji kongres komunistične internacionale leta 1935 tudi njen zadnji trud, da bi se iztrgala iz zabuljenosti Stalinove sektaške politike. Smer boja za enotnost delavskega razreda in ustanovitev antifašistične ljudske fronte (sprejeta na podlagi referatov Dimitrova in Togliattija) pa je dala le delne, ne pa tudi vsesplošnih rezultatov — prav zato, ker je bila nasprotna sami naravi stalinizma (na katerega kominterna ni mogla več vplivati), njegovemu notranjemu sistemu in njegovi zunanji politiki.

V dobi, ko je Stalinova teorija o zaostrovanju razrednega boja v neposredni zvezi s krepitvijo socializma v Sovjetski zvezi doživljala svojo kulminacijo in ko je bil z množičnimi čistkami in preganjanji zatrt sleherni odpor proti Stalinovemu mišljenju ne le v sovjetski, temveč tudi v tujih partijah, politika deklarativnega izjavljanja za enotnost delavskega gibanja in antifašističnih sil očitno ni mogla prinesiti trajnejših sadov. Zgledi ljudske fronte v Franciji in

Španiji znova kažejo vso razdiralnost starih reformističnih in novih stalini-
stičnih kakor tudi trockističnih sektaških pojmovanj. Stalin je s svojimi teorijami in neskrupuloznimi ukrepi, da bi utrdil svojo osebno vladavino, tudi v mednarodnem delavskem gibanju objektivno, posredno ali neposredno, vplival na razpihovanje nenačelne, najpogosteje nepotrebne, zmeraj pa škodljive politike proti »oportunistično-reformističnim lakajem imperializma« in »trockističnim razbojnikom«, ki so bili razglašeni celo za »zaveznike fašizma«.

Bilo bi seveda popolnoma nemarksistično in neznanstveno, ko bi krivdo za vse to pripisovali samo Stalinu, kajti za to so odgovorna vsekakor tudi vodstva kominterne in nacionalnih komunističnih partij. Neizpodbitno pa je, da so deformacije in neuspehi mednarodnega delavskega gibanja povezani s Stalinovim obdobjem, tako da so se komunistične partije spremenjale v instrument staliniščne politike sovjetske vlade, kakor tudi, da je bila takšna politika posledica notranjega razvoja staliniščnega sistema. Če upoštevamo, do kakšnih deformacij (ali — z besednjakom XX. in XXII. kongresa — »kršitev zakonitosti« in »leninskih načel vodstva«) je pripeljal stalinizem pri graditvi Sovjetske zveze, potem očitno ravna noju podobno, kdor si še danes zapira oči pred njegovimi reperkusijami na mednarodne dogodke. Kakor je stalinizem na notranjem področju ustvaril z birokratično-despotskimi metodami atmosfero preganjanja čarovnic, v katerih si ni bilo moč misliti ustvarjalnega razvoja marksistične filozofske misli in nove sovjetske kulture — kajti take atmosfere niso mogli prenesti ne samo jeseninski sentimentalni liriki, temveč tudi ne Majakovski in Gorki, ki jima pač ne gre odrekati, da nista razumela nujnosti revolucionarnega nasilja proti kontrarevoluciji —, tako se je v mednarodnih dogajanjih čedalje bolj odkrito kazal kot veledržavni hegemonizem. Če objektivno gledamo, ne moremo zanikati, da je Stalin mnogokrat z mednarodnim komunističnim gibanjem in drugimi deželami ravnal tako, da je dajal gradivo škodoželjnim buržoaznim kronistom, da so primerjali stalinizem s tistim carskim ruskim imperializmom, s katerim je Lenin — videti je bilo, da za zmeraj — tako temeljito obračunal v teoriji in praksi.

Takšna dejanja stalinske politike, kakor so: sovjetsko-nemški pakt s tajnim protokolom o razdelitvi Poljske, prilastitev baltskih dežel in Besarabije ter vojna s Finsko, je bilo moč pojasnjevati z državnimi, strateškimi interesi ZSSR. Toda popolno vdinjanje kominterne in komunističnih partij sovjetski diplomaciji z motivacijo (ali natančneje: z vsiljenim razumevanjem), da so takšne staliniščne poteze v interesu mednarodnega delavskega gibanja in revolucije, logično ni moglo roditi nič drugega kakor dezorientacijo in čedalje večje nezaupanje v takšen socializem, kakršnega je personificirala staliniščna praksa.

Ker pakta med Stalinom in Hitlerjem ni bilo razumeti kot začasno (od mednarodnih okoliščin izsiljeno) taktično potezo, temveč je izzval iluzije o strukturalnih, trajnejših spremembah v mednarodnih odnosih in gibanjih, je to pripeljalo do nepričakovanega, pogubnega preobrata v položaju in politiki evropskih komunističnih partij. Svoj najbolj tragikomični odsev je dobilo to dejstvo na primeru francoske partije. Zaradi »kratkovidnosti« Stalinovega predvidevanja so se komunistične partije preorientirale s pozicij boja za združitev vseh demokratičnih, antifašističnih sil proti naci-fašistični agresiji na pot obsojanja imperialistične vojne, katere poglavitne nosilke so ne fašistične, temveč zahodno demokratične sile. Če je partija brez pridržka

sprejela takšno smer (npr. francoska), se je kaj hitro znašla ne samo na kompromitiranih defetističnih pozicijah, temveč je bila tudi zdesetkovana v nacističnih žrelih.

Ko se je spričo »verolomnega napada« hitlerjevske Nemčije na ZSSR mednarodno delavsko gibanje deziluzionirano vnovič postavilo na noge, mu tudi takrat ni bilo dovoljeno, da bi svojo akcijo določilo samostojno, na podlagi marksistične analize konkretnega položaja v posameznih deželah. Politika anti-fašistične *koalicije* je bila (analogno z razmerjem med ZSSR in zahodnimi silami) prek kominterne razglašena za edino pravilno smer akcij komunističnih partij. Čeprav v načelu pravilna, je bila takšna smer hkrati tudi enostranska, ker ni pomenila orientacije k formiranju in zmagi demokratičnega, antifašističnega revolucionarnega gibanja v posameznih deželah, temveč koalicijsko pakiranje z buržoaznimi strankami iz strahu, da ne bi razvoj demokratičnega revolucionarnega gibanja okrog delavskega razreda škodoval interesom anglo-sovjetske koalicije. Kako napačna je bila takšna Stalinova ocena, ker je temeljila samo na elementih odnosov med velesilami in zanemarjala možnost in nujnost revolucionarnega razvoja posameznih dežel, priča primer jugoslovanske revolucije, ki je bila s samostojnim titovskim konceptom izvršena v mejah osvobodilne antifašistične vojne v očitnem nasprotju s stališči Stalina in kominterne tudi glede na izvajanja in realiziranja ciljev. Podobno je bilo tudi s kitajsko revolucijo, ki se je že od poprej razvijala v konfliktu s teoretičnimi stališči komunistične internacionale in prakso Stalinove politike, saj je le-ta vse do zadnjega trenutka vzdrževal diplomatske stike s Čang-Kaj Šekom, v čemer se je takisto (poleg vrste drugih momentov) kazal dvom o možnosti zmagе kitajske revolucije.

Stalinov sklep o razpustitvi komunistične internacionale (marca 1945) je nedvomno pomenil velikanski dogodek v življenju mednarodnega delavskega gibanja. Ne zaradi vloge, ki jo je kominterna v resnici imela, ker se je že zdavnaj, potem ko je postala orodje stalinistične samovoljnosti, spremenila v karikaturo svojega namena, temveč zaradi teoretične obrazložitve njene ukinitve in prakse, s katero je komunistično gibanje po njeni razpustitvi nadaljevalo. Sklep o razpustitvi tretje internacionale je bil teoretično pravilno obrazložen s praktičnimi izkušnjami, da je *»že dolgo pred vojno postajalo čedalje bolj jasno, da bo, če se zaplete notranji in mednarodni položaj posameznih dežel, reševanje nalog delavskega gibanja vsake posamezne dežele s silami kateregakoli mednarodnega središča tem bolj zadevalo ob nepremagljive ovire«*.

Ne more biti sporno, da pretežni del dogajanj v mednarodnem delavskem gibanju v zadnjih desetletjih to ugotovitev potrjuje. Nasproti takšnemu teoretičnemu, marksistično pravilnemu stališču pa je stala še druga ne toliko teorija kolikor praksa: da se je kominterna v tedanjih pogojih preživela in da je postala nepotrebna, kajti vloga štaba svetovne revolucije in vodstva mednarodnega delavskega gibanja lahko najbolj odigra ZSSR pod Stalinovim vodstvom. Ves potek dogodkov po razpustitvi tretje internacionale, od kritičnih dni ob koncu druge svetovne vojne pa vse do Stalinove smrti, govori: prvič, da se je Stalin zatekel k razpustitvi kominterne, da bi imel proste roke v odnosu do zavezniških sil (posebno pri mirovnih pogajanjih); drugič, da v praksi ne le ni toleriral samostojnosti komunističnih partij pri urejanju *»zapletenega notranjega in mednarodnega položaja posameznih dežel«*, temveč si je pri-

zadeval, da bi jih še bolj podvrigel diktatu svoje zunanje politike, in tretjič, dejanska Stalinova politika je čedalje bolj razodevala, da so v njenem podtekstu v neprimerno večji meri zaobseženi državni interesi ZSSR kot velesile oziroma stalinistični hegemonistični elementi kakor pa dejanski interesi mednarodnega delavskega gibanja, posebej še posameznih dežel. Ali zaradi premajhnega zaupanja v realne perspektive revolucionarnih gibanj delavskega gibanja ali pa zato, ker so prevladovala veldržavna hegemonistična naziranja, se je Stalin očitno povsem usmeril na krepitev državnih in vojaške moči ZSSR, ne pa na podpiranje in pomoč revolucionarnim gibanjem drugih, posebno manjših evropskih dežel. Iz takšnih pozicij je prišla tudi politika delitve interesnih območij z drugimi velesilami in je bila javno razglašena teorija, da je v pogojih sodobnega sveta zmaga revolucije v posameznih deželah odvisna predvsem (in celo izključno) od moči in angažiranja Sovjetske zveze in njenih oboroženih sil. Ta konsekvence stalinizma je imela — po Nennijevi oceni — »pogubno težo«, ker je pričakovanje zunanjih vplivov (vojne ali intervencije) komunistične partije imobiliziralo, steriliziralo njihovo dejavnost v idejno političnem in organizacijskem ozirju ali pa je (kakor se je izrazil Sartre) zamrzil velik del njihovih prizadevanj pri teoretičnem in praktičnem odkrivanju najbolj ustreznih rešitev za revolucionarno družbeno preobrazbo njihovih dežel. Vse to je potenciralo še dogmatično istovetenje socializma (kot ideje in prakse) s stalinističnim sistemom in vzhodnoevropskimi režimi. Vztrajanje, da je ravno to edini zgled in pot v socializem, je učinkovalo destimulativno na krepitev socialističnega gibanja, posebno v bolj razvitih zahodnih deželah.

Vse to je močno vplivalo na razvoj mednarodnega revolucionarnega gibanja. Stalinizem je v prvem povojnem desetletju pritisnil negativni pečat vsemu razvoju družbeno političnega sistema vzhodnoevropskih dežel, v katerih je bila v okviru osvobodilne vloge sovjetske armade izpod naci-fašistične okupacije strmoglavljena oblast buržoazije in so bili vzpostavljeni tako imenovani »ljudsko demokratični« režimi, katerih znamenja je še danes čutiti ne samo v teh deželah.

Samostojno pot in poseben značaj jugoslovanske socialistične revolucije je skušal Stalin zlomiti z monstrozno akcijo kominforma prav zato, da bi preprečil slabitev svojih hegemonističnih in monopolističnih pozicij v razmerju do drugih komunističnih partij in socialističnih dežel. Vsi ti kominformovski procesi za iztrebljanje slehernega sledu »titoizma« v Madžarski, Bolgariji, Albaniji, Češkoslovaški, DR Nemčiji in Romuniji bodo ostali grozotni in (mimo znanih Stalinovih čistk) dokaj osamljen primer v novodobni zgodovini inkvizitorskega preganjanja zaradi ideološkega krivoverstva, zaradi neskrupuloznega vsiljevanja stalinistične hegemonije, ki je — kar bo za poznejšega zgodovinarja zvenelo paradoksalno — prav pod plaščem marksizma in v imenu internacionalizma skušala raztegniti svoj monopol na vsa območja materialnega in duhovnega življenja, od inavguriranja ideoloških pogledov do neposrednega podrejanja zunanje in notranje politike, gospodarstva in oboroženih sil, policije in znanstveno kulturne dejavnosti svojim ciljem. Primer osvobodilnega in revolucionarnega gibanja grškega ljudstva med drugo svetovno vojno bo ostal trajen memento usodnih posledic, ki jih je imelo vsiljevanje stalinističnega (koalicijskega) koncepta nekemu gibanju od zunaj, kakor tudi njegove poznejše prepustitve igri interesnih območij velesil, koncepta, katerega dobrote so sicer

skusila antifašistična in revolucionarna gibanja tudi v drugih evropskih deželah.

Stalinove teorije o nerešenem nacionalnem vprašanju in o kolonialnem problemu kot o *rezervi proletarske revolucije* so zgledi sterilizacije marksizma, ki so neposredno negativno vplivali na progresivna družbeno politična gibanja po svetu. Po tej tezi so narodnoosvobodilna in kolonialna gibanja napredna le toliko, kolikor so jih vodile komunistične partije, njihovi neposredni smotri pa bi morali biti podrejeni vzpostavitvi diktature proletariata v metropolah, kajti samo ta lahko prinese dokončne rešitve, vtem ko bi nacionalna emancipacija brez tega baje peljala v nevarnost, da bi se krepil buržoazni nacionalizem. Takšno in podobno teoretiziranje je pomenilo v bistvu pozabljati na nujnost in determiniranost zgodovinskega razvoja, toda tudi degradirati marksizem na pozicije ideologije vladajočih narodov. Stalin in njegovi epigoni niso dojeli, da se v razvoju kolonialnih in nacionalnih gibanj skrivajo ne le *rezerve* proletarske revolucije, temveč so le-ta v danih okoliščinah tudi poglavitna sila za rušenje svetovnega kolonialnega in imperialističnega sistema, v veliki meri pa tudi za spodbopavanje buržoaznega reda v samih metropolah.

Defektne stalinistične teoretične izhodiščne osnove so se porajale tudi s škodljivo prakso.

Stalinizirana komunistična partija Burme je začela celo oborožen gverilski boj proti tistim silam nacionalnega gibanja, ki so izbojevale osvoboditev izpod japonske in angleške okupacije in se odločile za socialistični razvoj Burme. (Pri tem so se burmanski komunisti povezovali tudi z reakcionarnim, šovinističnim gibanjem Karena.)

Komunistična partija Alžirije kot organizacijski in ideološki odrastek KP Francije ne le da spočetka ni stala na strani osvobodilnega gibanja alžirskega ljudstva, temveč je bila celo proti njemu. Francoski in alžirski komunisti so gledali na oboroženi narodnoosvobodilni boj alžirskega ljudstva kot na pustolovščino ter ga kvalificirali za »buharinovščino« in brezperspektiven »individualni teror«. Kako se je obremenjenost francoske partije z dogmatizmom in stalinističnim pragmatizmom pokazala tudi pri alžirskem vprašanju, govorijo podatki, da KPF ni storila po svojih ministrih v vladi leta 1945 nič učinkovitega, da bi se preprečila takratna množična prelivanja krvi v Alžiriji,² komunistična parlamentarna frakcija pa je tudi marca 1956 glasovala za izredna pooblastila Guy Molletovi vladi za hitrejšo »pacifikacijo« Alžirije. Maurice Thorez je to stališče pojasnjeval s potrebo, da bi se izboljšali pogoji za akcijsko enotnost francoskih komunistov in socialistov. Toda to stališče je sovpadalo tudi z diplomatskimi naporji Moskve, da bi se Pariz z zahodnega blokoveškega tira usmeril proti vzhodnemu. Samo še en zglede, kako so v imenu baje »višjih interesov svetovne politike« in stalinističnega pojmovanja »internacionalizma« v praksi izdajali življenjske interese osvobodilnih in revolucionarnih gibanj posameznih narodov in potemtakem tudi dejanskega internacionalizma.

² Po izjavi Krima Belkasema je bilo pri manifestacijah za neodvisnost Alžirije samo na dan zmage, dne 8. maja 1945, pobitih 45.000 ljudi. Francoska levica se ne more izmakniti soodgovornosti za vso alžirsko vojno, njena nemoč do današnjih oasovskih prelivanj krvi, ki so prekosila vse fašistične vzore, pa je primer njene sterilnosti in nemoči, da bi prevzela napredno vlogo ravno spričo popolne brezizhodnosti francoske družbe.

V negativno bilanco stalinizma je vsekakor treba šteti tudi njegov delež pri zaostrovanju mednarodnih odnosov, kar je pripeljalo do hladne vojne in blokovske razdelitve sveta, hkrati pa tudi do poglobitve prepada znotraj mednarodnega delavskega gibanja. S svojo pragmatistično in kratkovidno praktičistično politiko je šel stalinizem na roko tistim reakcionarnim buržoazno-imperialističnim silam, ki so s spretnim izkoriščanjem notranje razcepljenosti delavskega razreda storile vse, da bi tudi mednarodno delavsko gibanje razbile v bloke. Da jim je to, da so izkoriščali stalinizem za razvijanje antikomunistične histerije, tudi uspelo, priča obstoj posebnih sindikalnih in drugih svetovnih organizacij, še bolj pa tudi takšno dejstvo, da smo zadnja leta priča čedalje intenzivnejšim stikom med pglavljivimi blokovskimi silami oziroma med državnimi šefi ZSSR in ZDA, vtem ko med njihovimi delavskimi gibanji še zmeraj stojijo neprehodni kitajski zidovi.

Interesi nadaljnega razvoja mednarodnega socialističnega gibanja imperativno narekujejo vsestransko analizo celotnega kompleksa stalinizma, posebno še zaradi tega, da bi čimbolj vsestransko spoznali vlogo Stalina v mednarodnem komunističnem gibanju. Zgolj z deklarativno obsodbo »kulta« ali »mita« Stalinove osebnosti je komaj moč doseči kaj resnejšega, vsekakor pa to tudi škoduje, saj se tolmačenja zgodovinskih dogajanj prepuščajo kakršnimkoli ne le marksističnim, temveč tudi tendencioznim interpretacijam.

Ker je Stalinova vloga tudi v mednarodnem življenju pogojena predvsem z objektivnimi činitelji, je stalinizem nujno treba osvetliti v prvi vrsti na podlagi sovjetske stvarnosti tako v njegovih začetnih in pozitivnih kakor tudi v birokratsko-despotskih oblikah.

Materialna podlaga stalinizma je nedvomno bila v razvoju proizvajalnih sil sovjetske družbe, v krepitvi monolitnosti partije in moči sovjetske države. Čeprav je bil stalinizem tako zelo posledica notranje nerazvitosti, kapitalistične obkoltitve in neposredne ogroženosti ZSSR od imperialističnih sil, da je brez pretiravanja moč ugotoviti, da so ga izzvali ti činitelji, pa sta pot njegovega nastanka — ali, bolje povedano, *deformacije leninizma v stalinizem* — neposredno začrtali teorija in praksa krepitve monolitnosti partije in moči sovjetske države.

Problem krepitve monolitnosti partije se je zastavil kot potreba objektivnih pogojev že v Leninovem času. Ze X. kongres boljševiške partije leta 1920 je dal začetke teorije o monolitni partiji, ki jo je Stalin pozneje razvil do absurda. V Stalinovih rokah se je ta teorija naslednja leta razvila v svoje nasprotje in namesto osnove za krepitev idejne kohezije in akcijske enotnosti partije je rabila kot sredstvo za (fizično) izkoreninjenje slehernega pojava antistalinističnega pojmovanja kakor tudi za podrejanje mednarodnega komunističnega gibanja Stalinovi osebnosti pod pretvezo, da je monolitnost nujna.

Ko je Stalin postavil krepitev materialne moči ZSSR kot absolutni smoter, ki se mu mora podrediti vse komunistično gibanje, je več kot zanemaril bistvene zahteve socializma: revolucioniranje družbenih odnosov v smislu osvobajanja in počlovečevanja družbe, čedalje širšega in globljega razvoja demokratičnih, humanističnih odnosov med ljudmi, gibanji in ljudstvi. Na podlagi nerazvitih notranjih in zapletenih mednarodnih pogojev sta se komunistična partija in diktatura proletariata v Stalinovih rokah spremenila v veliki meri v svoje nasprotje in sta, namesto da bi bila ovira, rabila kot plašč razvoju birokratizma in despotizma, ki sta dobivala tem večji obseg, kolikor bolj se je razvijala

teorija o nujnosti identificiranja partije z državo, kolikor bolj se je v praksi centralizacije oblasti krepila dominacija aparata tudi nad samo partijo in hegemonomizem sovjetske partije ali, še natančneje, ZSSR in samega Stalina v mednarodnem komunističnem gibanju.

Navzlic takšni stalinistični deformaciji sovjetskega sistema pa stalinizem ni spremenil temeljne strukture in socialističnih osnov sovjetske družbe. Če gledamo v širših zgodovinskih razponih, nastopi stalinizem kot prehodni pojav v razvoju nekega družbenega sistema in neke ideologije. Takšni pojavi so bili v vsej zgodovini in so na zgodovinska dogajanja vplivali sorazmerno s svojo objektivno pogojenostjo, močjo ideologije in osebnosti, ki so jih širile, čeprav jim poteka zgodovine — njenega družbeno ekonomskega razvoja — ni uspelo zaobrtniti nazaj, kakor ga sicer — navzlic vsej vizionarnosti posameznih ideologij in osebnosti — tudi bistveno pospešiti niso mogle, ker je ta potek navsezadnje pač pogojen z objektivnimi, materialnimi okoliščinami, pri čemer imajo pomembno, ne pa tudi odločilno vlogo subjektivni činitelji.

Obdobje dvanajstletne, tiranske vladavine Pisistrata — tudi po oceni Engelsa — ni zapustilo bistvenih sledov v atenski demokratični republiki, kakor tudi razločki med dednimi ali absolutističnimi monarhijami niso bili bistveni za fevdalno družbo in kakor tudi razne oblike buržoazne vladavine — od bonapartizma prek ustavnih monarhij in parlamentarnih republik do diktatorskih in totalitarno fašističnih režimov — niso bistveno vplivale na kapitalistični družbeno ekonomski sistem, marveč so vse le različne modifikacije vladavine buržoaznega razreda. Faza leninizma, stalinizma in poststalinizma v ZSSR kakor tudi kalejdoskopsko pisana graditev socializma — od jugoslovskega, prek vzhodnoevropskega do kitajskega in, postavimo, burmanskega ali gvinejskega zgleada — nedvomno govore prav isto glede raznolikosti nastajanja in razvoja socialističnega družbenega sistema.

V zapletenem kompleksu vplivov stalinizma na širjenje ali slabitev socializma so posebno zanimiv primer vzhodnoevropske dežele. S stališča zgodovinske resnice ni mogoče spodbijati dejstva, da je bil socialistični sistem v teh deželah vzpostavljen zaradi neposredne navzočnosti sovjetskih oboroženih sil in zaradi razdelitve interesnih sfer med zavezniškimi velesilami v Evropi po drugi svetovni vojni. To in pa sam značaj stalinizma sta opredelila fiziognomijo tako imenovanih »ljudskodemokratičnih režimov«² teh dežel. Seveda pa ne more biti dvoma, da se je tudi v pogojih stalinizma v teh deželah družbena struktura progresivno revolucionarno spremenila. Zategadelj so — ne glede na vse stalinistične deformacije v razvoju teh dežel — zgodovinsko reakcionarni vsi teoretični in praktični poskusi, zasnovani na preteklosti.

Za socialistične dežele je ta primer *danes* zanimiv z več strani, posebno z vidika ocen: teoretične opravičenosti in smotrnosti takšnega širjenja socializma, posledic za razvoj samega notranjega sistema in reperkusij na mednarodno delavsko gibanje. S teoretičnega stališča ne more biti dvoma, da je uvajanje naprednejšega družbenega sistema z intervencijo (ali asistenco) tuje oborožene sile v nasprotju z duhom marksizma. O tem so utemeljitelji znanstvenega socializma zelo veliko pisali, čeprav je pri njih mogoče najti tudi neke iluzije o poteh strmoglavljenja preživelih družbenih razredov. Posebno Lenin je bil glede tega dovolj jasen, ironiji zgodovine pa je treba pripisati, da je prav Trocki, ki ga je bil vsega prevzel problem »svetovne revolucije«, dokazoval Stalinu, ki se je zelo zgodaj začel zapirati v sovjetske meje, *da bi si bilo bolje*

obesiti kamen za vrat in se vreči v reko, kakor izvažati revolucijo s silo. Danes pa problem ni več toliko teoretične narave, temveč gre predvsem za to, da se socializem otrese bremena stalinistične prakse.

V teoretičnih ocenah, ki se kristalizirajo v današnjih diskusijah o problemu stalinizma in destalinizacije, se kaj pogosto izrazi ne toliko fundiranost znanstvenih raziskav in dejanskih teženj, da bi se razkrilo jedro vprašanja, kolikor trenutno stanje v mednarodnem delavskem gibanju ter praktičistično-pragmatistični razlogi in pozicije posameznih gibanj, partij ali (socialističnih) dežel. V sedanjih diskusijah se polarizirajo v glavnem tri naziranja ali izhodišča.³

Teza o »kultu osebnosti«, ki jo zastopajo v Sovjetski zvezi in v glavnem v zahodnoevropskih deželah, teoretično celo zanika obstoj *stalinizma*, oziroma ne govori o *njem* in tedaj tudi ne o *destalinizaciji*, marveč o *mitu* in *popravljanju posledic Stalinovega kulta*. Ta teza ima stalinizem komaj za površno izkrivljanje marksizma-leninizma ali, bolj točno, za »*tuje telo v zdravem organizmu*« sovjetske družbe in mednarodnega komunističnega gibanja, in potemtakem ni niti potrebe, da bi začeli raziskovati bistvo in pravo naravo stalinizma v vseh njegovih notranjih in mednarodnih aspektih. Vendar se je navzlic takemu načelnemu stališču v Sovjetski zvezi jel razvijati relativno živahen proces delnega obračunavanja v teoriji in praksi z mnogimi oblikami stalinizma na posameznih področjih notranjega življenja ZSSR (rehabilitacija obsojenih ljudi, decentralizacija in debirokratizacija nekaterih gospodarskih in državnih funkcij, demokratizacija kulturnega življenja, vnovično ocenjevanje posameznih Stalinovih zgodovinskih in teoretičnih ocen ipd.).

Druga teza se nanaša na obrambo stalinizma in jo zastopajo ne samo kitajsko-albanski zastopniki stalinističnih recidiv, temveč tudi dogmatiki na Zahodu, ogrnjeni v togo zgodovinske objektivnosti in znanstvenosti. Hodževsko-kitajskim »marksistom« pomeni stalinizem višjo fazo leninizma, Stalin pa vse tisto znano, kar je sam blagovolil trditi o sebi, da Hodže in drugi Enverji ne bi ostali brez preroka in Meke, v katerih slavo se še nadalje moreta in morata prinašati na žrtvenik kri krivovercev in renegatov, v naravi pa znoj vsega ljudstva. Zahodni zastopniki te teze se poleg Hegla sklicujejo tudi na sam marksizem. Stalinizem je bil realna resničnost, materialno pogojena in potemtakem — zgodovinsko nujen pojav. Je del zgodovine in zatorej ga ni mogoče negirati, kajti zgodovina je nepristranska in nudi opravičilo za vse pojave. Takšno »*racionalno*« pojmovanje zgodovine se reducira — umljivo — ne le na opravičevanje stalinizma, temveč tudi kolonializma in imperializma in logično tudi fašizma, z vsemi njihovimi stranskimi produkti.

³ Dejansko poteka bolj živahna diskusija o *bistvenih problemih stalinizma* znotraj komunističnega gibanja edino v jugoslovanskem in italijanskem delavskem gibanju. Razprave italijanskih tovarišev, objavljene v glasilih za teoretična in kulturna vprašanja KPI »*Rinascita*« in »*Il Contemporaneo*« in SPI »*Mondo operaio*« in »*Mondo nuovo*«, so zajele veliko problemov in diskutantov (Togliatti, Nenni, Ingrao, Amendola, De Martino, Libertini, Zveterevich, Strada idr.) in so prav zanimivi prispevki k osvetljevanju stalinizma. Tudi živahne diskusije so imeli, ki so se jih udeležili: v okviru »okrogle mize« SPI Vecchietti, Foa, Lombardi, Pierraccini, Basso, De Martino, v uredništvu glasila »*Espresso*« pa angleški publicist Isaak Deutcher, član KP Francije Victor Leduc, član vodstva KPI Paetta, član vodstva SPI Lombardi, književnik Moravia in urednik lista Gambino. Diskusija se nadaljuje z očitno težnjo italijanskih marksistov, da bi objektivno spoznali vzroke stalinizma in povzeli teoretične konsekvence.

V nasprotju s temi tezami ostane pred zgodovinsko znanostjo in marksistično teorijo o družbenem razvoju odprta naloga raziskovati dobo in značaj stalinizma. Danes nam očitno manjkajo še mnogi elementi, da bi lahko izrekli neke dokončne sodbe. Toda če pri raziskovanju zgodovinskih dogajanj ne želimo tavati v fideistično-idealistični megli ali stopicati na mestu v vulgarno-materialističnem močvirju, potem si moramo tudi pri raziskovanju stalinizma prizadevati, da bi odkrili, kaj je bilo zgodovinsko nujno in kaj slučajno, kaj zakonito, nujno in neizogibno, kaj pa sporadično; ali, drugače povedano, kaj je bilo v zgodovini stalinizma protizgodovinskega in zakaj se — naj parafraziramo Moravia — zgodovina, ko se je že pokazala močnejša od protizgodovine, s tako muko prebija iz stalinistične deformacije marksizma v območju materialnega sveta in, res lahko rečemo, popolne negacije v filozofsko etičnih in moralno intelektualnih sferah?!

Pri oceni stalinizma moramo seveda izhajati iz objektivnih okoliščin, v katerih se ta pojavlja, to pa pomeni predvsem iz pogojev graditve prve socialistične dežele in položaja mednarodnega delavskega gibanja med dvema vojnoma.

V letih državljanske vojne in imperialistične intervencije je bila zaradi uničevanja in izgube znanstvene in tehnične inteligence še bolj potencirana zaostalost ruskih razmer za graditev socializma. Na kontrarevolucionarno in imperialistično nevarnost, ki je grozila od zunaj, se je navezala še strašnejša — deželo sta pritisnila takšna beda in pomanjkanje, ki ju ni bilo moč premagati ne z okrutnimi metodami vojnega komunizma in ne z nepovsko liberalizacijo. Deželo, ki jo je izčrpala imperialistična in opustošila državljanska vojna, je paralizirala ustavitev ali zmanjšanje gospodarske dejavnosti. Baje je bilo gospodarstvo reducirano na raven carske Rusije s konca 18. stoletja! (Leta 1920 je bila proizvodnja težke industrije okoli sedemkrat manjša, poljedelstvo pa je dalo skoraj polovico manj kakor pred vojno.)

V takih razmerah se je maloštevilni delavski razred, raztresen po skoraj nedosežnih širjavah tiste kmečke Rusije, ki se je iz pugačovskih pobud znašla na strani boljševiške revolucije, v kateri pa je še pregloboko prevladovala miselnost gogoljevsko-tolstojanskih mužikov, naravno zatekel, če naj je ohranil revolucijo, k brezkompromisni centralizaciji ekonomske in politične oblasti. Krepitev monolitnosti in *železne discipline* znotraj boljševiške partije je bila v takih razmerah prvi pogoj za ustvaritev kohezije še nestabilizirane sovjetske družbe in vodilne sile državne oblasti in gospodarstva. Vprašanje monolitnosti partije je bilo življenjsko važno, ker bi sleherni razkol (podoben prejšnji ločitvi v menjševike in boljševike) utegnil ogroziti tudi sam obstoj sovjetske oblasti. Na to, da so pripisovali še večji pomen vlogi organizacijske trdnosti partije, so delovali tudi zunanji vplivi ne samo s stalno pričujočo imperialistično zaroto, temveč tudi s porazom proletarskih revolucij v drugih evropskih deželah (Nemčiji, Madžarski), pri čemer zadeva odgovornost tudi evropsko socialno demokracijo, ki je s svojim obnašanjem v tistih dneh prispevala k takšnemu poteku evropske zgodovine in k položaju oktobrske revolucije. Toda v Leninovem času in tudi po njegovi smrti se je vse do leta 1929 gradila monolitnost partije z bojem mnenj za idejno enotnost glede najpravilnejših osnov dolgoročne strategije in vsakodnevnih taktike partije, realizirala pa se je na načelih demokratičnega centralizma. S postopno krepitvijo osebnih pozicij je Stalin zamenjaval

idejno enotnost z avtoriteto višjih forumov, dejanski demokratični centralizem pa z militariziranim podrejanjem, ki se je raztegnilo celo na področje kulturne ustvarjalnosti in znanstveno filozofske misli. Vtem ko se je v dobi Lenina (in vse do tridesetih let) kulturna politika razvijala na podlagi svobode umetniškega izražanja,⁴ se začne hkrati z utrjevanjem stalinizma (v začetku tridesetih let) proces razglašanja »socialističnega realizma«, ki se je razvil do razsežnosti »postanooljenij« Zdanova glede muzike in Stalinovih zadnjih modrosti o lingvistikah! Dobro je znano, kakšne nedogledne posledice je imelo to za sovjetsko kulturo in umetnost kakor tudi za družbene znanosti, vtem ko je naravnost poučen primer, da ni bilo takšne škode na področju tehničnih znanosti, kjer se stalinistična birokracija ni mogla vmešavati v »ustvarjalni proces« in je skladno s splošno politiko razvoja proizvajalnih sil dajala precejšnja sredstva. Ta sistem, pritiran do paroksizma, da so sprejeli in izvajali vsa Stalinova teoretična stališča in praktične sklepe brez ugovora, je pripeljal do tega, da sta se boljševiška partija in mednarodno komunistično gibanje podrejela metodam Stalinovega despotizma in znanih ciklusov »čistk« v letih 1929—1934, 1956—1959 in 1948—1951, s katerimi so bili že tudi prej, ne samo v kominformovskem času, zajeti tudi kadri mednarodnega delavskega gibanja.⁵

S tem, da je Stalin svoja gledišča o vlogi ZSSR v »mednarodnem (?) razrednem boju« vsilil sovjetski partiji in komunistični internacionali, je ustvaril ideološko osnovo za opravičenje svojih postopkov v notranji (način industrializacije in kolektivizacije) in zunanji politiki (v odnosu do delavskih gibanj in drugih dežel).

Nobenega spora ne more biti, kakšen zgodovinski pomen za mednarodno delavsko gibanje ima ohranitev oktobrske revolucije in formiranje zaostale

⁴ V znameniti resoluciji *O partijski politiki na področju umetniške književnosti* iz leta 1925 je med drugim rečeno: »Partija se mora izjaviti za svobodno tekmovalno različnih skupin in tokov. Vsaka drugačna rešitev problemov bi bila uradno-birokratska zlagana rešitev... Nesprejemljivo je legaliziranje monopola s kakim dekretom ali kakim partijskim sklepom za katerokoli skupino ali organizacijo književnikov... Partija mora vsekakor izkoreniniti poskus nekompetentnega in svojevoljnega vmešavanja v zadeve književnosti... Dopustiti monopol kaki skupini, celo do kraja proletarski po svoji ideološki vsebini, bi pomenilo predvsem prizadeti proletarsko književnost.« Od takšne kulturne politike, ki jo je v enem desetletju sovjetske oblasti iniciral Lunačarski kot komisar za prosveto in kulturo, ni pod stalinizmom ostalo niti sledu. Vtem ko so, dokler je vladal v Sovjetski zvezi leninski duh, na tradicijah velikih moskovskih galerij Tretjakova in Morozova ter leningrajskega Ermitaža z največjimi zbirkami starih (najboljših renesančnih) in novih mojstrov, posebno francoskih impresionistov Cézanna, Van Gogha, Gauguina idr., popolnoma svobodno ustvarjali Kandinsky, Chagall, Larionov, ki je vplival na vse moderno (abstraktno) slikarstvo zahodne Evrope, bili pesniki Jesenin, Kljujev, Marijengof idr. središče imaginizma (1917—1925), Majakovski zastopnik futurizma, in so Tarasov-Rodionov, Ahmatova, Zamjatin, Fedin idr. izražali široko lestvico svobodnega prelivanja tokov — je vse to fizično ali moralnointelektualno izginilo v času stalinizma, o katerem je Ilja Ehrenburg šele danes spregovoril z jezikom književnega pričevanja. Namesto razvoja svobodne osebnosti in umetniškega ustvarjanja je stalinizem analogno z razvojem ekonomske baze socializma vsiljeval sovjetski kulturi inkvizicijske omejitve.

⁵ Ti stalinistični pokoli, v katerih je izginilo npr. okoli 70 % članov CK boljševiške partije, skorajda ves kader poljske partije, okrog štirideset imen jugoslovanske partije itd., so ena najtemnejših strani stalinizma, toda tudi najočitnejši dokaz metod, s katerimi je Stalin utrjeval svoj despotizem v ZSSR in v mednarodnem komunističnem gibanju.

Rusije v močno ZSSR, na čemer vztrajajo apologeti Stalina. Diskusija pa je potrebna glede vzajemnega procesa graditve ZSSR in izražanja stalinizma, posebno pa še glede podrejanja svetovnega komunističnega gibanja stalinistični mednarodni politiki, ki je bila poleg pravilne ocene o potrebi po krepi ZSSR polna napak ter je oscilirala z vratolomnimi kontradikcijami od antifašistične fronte do pakta s Hitlerjem, od dajanja opore malim in kolonialnim narodom do veledržavnih, hegemonističnih potez, od deklarativno in stvarno načelnih stališč do spuščanja na nevarno spolzke metode tajne diplomacije o razdelitvi na interesna področja, ki so v bistvu in objektivno ohranile imperialistični značaj ne glede na to, da so bile včasih v resnici, največkrat pa samo na videz v interesu socialistične sile.

Prav tako bosta ostali izven vsake diskusije nujnost in koristnost idejne in organizacijske koordinacije v dejavnosti mednarodnega komunističnega gibanja. Da pa ne more zdržati prav nobene kritike njegovo vkalupljanje v do absurda generalizirane modele oktobrske revolucije in takšno podrejanje stalinističnim dogmam in pragmatizmu, ki je omrtvilo skorajda vsakršen ustvarjalni razvoj marksistične doktrine, to je že nepreklicno dokazala ne toliko marksistična teorija, kolikor sama zgodovinska resničnost.

Posebno raziskovalno področje je področje notranje graditve komunističnih partij: katere komponente so vplivale na to, da se je sprevrgel dialektično pojmovani demokratični centralizem v takšno svoje nasprotje, ki je v nekaterih primerih spremenilo revolucionarne partije v anemično-sklerotične birokratske organizme. En del resnice je vsekakor tudi v pojasnilu, ki ga daje Togliatti, da so »zdrave sile« partije (in partij) v boju, od izida katerega je bila odvisna usoda revolucije, na koncu dozirano sprejele tudi *takšne* Stalinove »modifikacije v funkcioniranju partije in njenih vodilnih organov, *takšno* novo funkcijo aparata, ki so ga vodili od zgoraj, *zaradi česar se ali niso mogle več upirati, ko so jele prihajati na dan negatione stvari, ali pa že koj od začetka niso dobro razumele, da gre za negatione pojave*».

Problem je globlji in bolj zamotan zategadelj, ker je treba odkriti, kateri objektivni (materialni) in kateri subjektivni in slučajni elementi so vplivali, da se je stalinistični sistem v praksi tako zelo deformiral, da je prerasel celo stalinistično teorijo. Stalin je bil na primer v teoriji (*v Vprašanjih leninizma*) proti *zraščanju in identifikaciji partije in državnega aparata*, hkrati pa ima največ zaslug za tak razvoj, ki je ne le dal Berijevemu aparatu v roke vso sovjetsko partijo, temveč je spravil v podrejen položaj tudi komunistične partije ostalega sveta z znamenitimi voditelji in tribuni delavskega gibanja vred, in vse to v imenu internacionalizma.

Fenomen, vreden posebne znanstveno raziskovalne pozornosti, je tudi dejstvo, da je bila krepitev stalinističnih deformacij (vštevši tudi cikle čistk) v neki — precej nejasni — vzročni povezanosti tako s težavami v gospodarskem življenju kot tudi z uspehi pri graditvi ZSSR (ko se je z izpolnitvijo petletk krečila industrijska baza).

V analizi zunanjih činiteljev, ki so vplivali na »napake in tragične represalije« stalinistične dobe, je videti, da se ni mogoče sklicevati na »napredovanje« mednarodnega fašizma, kakor dela to Ingrao v svoji, sicer dovolj argumen-

tirani analizi »izvora napak.«⁶ To je po eni strani demantiral sam stalinizem s svojimi iluzijami o možnosti koeksistence (da ne rečemo sporazumevanja) z nacionalnosocialistično Nemčijo, po drugi strani pa je vprav nastajanje anti-fašistične fronte — kakor jo je bila razglasila tudi kominterna — predpostavljalo, da se zavrne vsakršno sektaštvo zaradi mobilizacije vseh demokratičnih sil.

Skratka, transformacijo leninizma v stalinizem je treba gledati v kompleksnem gibanju nove zgodovine nasploh, posebej pa še ZSSR in mednarodnega delavskega gibanja. Samo z objektivnim raziskovanjem brez stereotipnih dogem in shem je moč priti do prave slike stalinizma z vsemi njegovimi protislovji, pozitivnimi in negativnimi lastnostmi, kakor tudi do boljšega razumevanja tistega dialektičnega procesa, ki je naposled pripeljal do spoznanja, da je stalinizem treba premagati, toda tudi do žilavega odpora zoper destalinizacijo, procesa, ki se razvija pred našimi očmi in katerega neposredni udeleženci smo.

(Konec prihodnjic)

Prevedel F. Š a f a r

NEKAJ POTEZ IZRAELSKE ETNOGENEZE

(Konec)

Janko Pleterski

Civilizacijski, kulturni, gospodarski in idejni prepad med izraelskimi državljani evropskega in azijsko-afriškega porekla je zelo globok. Od Jemenita, ki z vsem svojim nazorom in življenjskimi navadami korenini v zgodnjem srednjem veku, ki v »transplantaciji«⁶ jemenskega židovstva z veliko letalsko prevozno akcijo leta 1950 vidi čudežno uresničitev biblijske prerokbe in ki ravnodušno sprejema kot samoumeven čudež z velikimi sredstvi za rodovitnost usposobljeno kmečko posestvo z vsem inventarjem, pa tja do elektronskega inženirja in tehnika, do modernega profesionalnega političnega voditelja, managerja v gospodarstvu, do prefinjenega poznavalca in uživalca stvaritev evropske glasbene, odrske, likovne umetnosti v Tel Avivu, Jeruzalemu ali Haifi, je razdalja nepojmljivo velika. Marokanski težak v haifskem pristanišču, pomivalec posode v elitni restavraciji, nekvalificirani delavec v tovarni, ki je prvi na vrsti, kadar je treba reducirati delovno silo, pač v evropskih kvalificiranih delavcih, v lepo oblečenih ljudeh, ki stanujejo v bogatih vrtnih četrtih na Karmelu, komajda vidi svoje židovske brate.

Že v starem solidarnem Jišuvu so »orientalski«⁶ Židje, še ne posebno številni (vseh skupaj je bilo okrog 90.000), pomenili poseben problem. Niso bili tako enakomerno prostorno in funkcionalno razporejeni v vsem Jišuvu kot evropski Židje, nesorazmerno močno so bili predstavljeni v najnižjih družbenih gospodarskih slojih, težili so h kompaktnemu naseljevanju v mestnih četrtih, ki so večkrat imele videz predmestij za siromake, le neradi so stopali v mešane zakone, organizirali so se na etnični podlagi v politične stranke (Jemenitska stranka,

⁶ Član vodstva KP Italije v članku, objavljenem pod tem naslovom v teoretičnem glasilu »Rinascita«⁶ decembra 1961.